

*Климкін В. М.,
здобувач кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

КОНЦЕПЦІЯ ПРИЧИННОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано причинний комплекс насильницької злочинності серед засуджених в місцях позбавлення волі на підставі авторського підходу до концепції причинності насильницької пенітенціарної злочинності в Україні. Запропоноване авторське бачення класифікації причин насильницької злочинності серед засуджених в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: причини злочинності, злочинність засуджених, місця позбавлення волі, насильницька злочинність, пенітенціарна злочинність.

Постановка проблеми. У теперішній час кримінальна ситуація в Україні стала глобальною проблемою, що загрожує розвитку держави та становленню громадянського суспільства. На систему виконання покарань, у першу чергу, покарання у виді позбавлення волі покладаються обов'язки забезпечити попередження злочинів та захист суспільства від поглиблення кримінальної загрози. Наявність пенітенціарної злочинності слід вважати найяскравішим проявом недосконалості всієї системи попередження злочинності. Насильницька пенітенціарна злочинність є найбільш небезпечною частиною пенітенціарної злочинності. Насильницька пенітенціарна злочинність являє собою інструмент поширення кримінальної моделі поведінки в суспільстві, його криміналізації шляхом звикання до насильницьких способів вирішення конфліктів.

Попередження насильницьких злочинів засуджених у пенітенціарних установах знаходиться в безпосередній залежності від теоретичної розробленості окремих питань насильницької пенітенціарної злочинності, серед яких одним з головних є питання пізнання причин даного виду злочинності.

У період системних трансформацій важливою складовою теоретико-методологічного обґрунтування модернізації попереджувальної діяльності виступає не просто вивчення причинного комплексу насильницької пенітенціарної злочинності, а структуризація та аналіз груп факторів, що детермінують вчинення засудженими до позбавлення волі насильницьких злочинів.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. В різні періоди у своїх дослідженнях даній проблематиці присвятили увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Антонян Ю. М., Батиргарєєва В. С., Бойко І. Б., Верещагін В. А., Глотчкін А. Д., Долгова А.І., Колб О. Г., Лукашевич С. Ю., Мокрецов А.І., Пірожков В. Ф.,

Старков О. В., Усс О. В., Хохряков Г. Ф., Яковлев М. О., інш.

Теоретико-прикладна актуальність вивчення причинного комплексу насильницької пенітенціарної злочинності підкреслюється і зверненням до цього питання в дисертаційних дослідженнях останнього часу. Серед авторів таких робіт необхідно назвати Ваганова О. Б., Жаркіх М. М., Качурову Є. С., Лиханова І.І., Миронова В. О., Слепова А. П., Філіппову О. В., інш.

Однак, не дивлячись на певну розробленість питань, пов'язаних з дослідженням причин насильницької пенітенціарної злочинності, до теперішнього часу у вітчизняній науці не сформульовано комплексного уявлення про сучасний причинний комплекс насильницької пенітенціарної злочинності.

Метою даної статті є аналіз основних причин насильницької злочинності серед засуджених в місцях позбавлення волі на підставі формулювання і аргументації авторського підходу до концепції причинності насильницької пенітенціарної злочинності в Україні.

Викладення основного матеріалу. Причина як основа та сутність наслідку є вихідним і визначальним елементом взаємозв'язку явищ, причина безпосередньо породжує об'єкт. Відповідно до цього причини злочинності – це обставини, що безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та злочини як свій закономірний наслідок. Саме уявлення про причини злочинності надає можливість сформулювати обґрунтований підхід до її пізнання та, відповідно, виробити комплексний погляд на її попередження.

На відміну від причин, умови не покликані породжувати об'єкт і не можуть робити цього, адже вони є лише сприятливим або несприятливим ґрунтом, обстановкою, в якій об'єкт виявляє себе. Тому умови злочинності – це явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (як наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню, тобто в певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи чи не перешкоджаючи породженню злочинності.

В спеціальній літературі наведені численні підходи до розуміння причин насильницької пенітенціарної злочинності. Зокрема, тільки в останніх дисертаційних дослідженнях пропонується виокремлювати причини (фактори):

- економічного характеру, психологічні, організаційно-правові тощо (М. М. Жаркіх) [1, 73-79],
- зовнішні та внутрішні (А. П. Слепов) [2, 74-105],
- загальносоціальні, соціально-психологічні та особистісні (О. В. Філіппова) [3, 66-67],
- об'єктивного і суб'єктивного характеру (В. О. Миронов) [4, 19-23].

В українській науці остаточною відповідь на питання про класифікацію факторів насильницької пенітенціарної злочинності не запропоновано. Як правило, подається перелік численних обставин, з наявністю яких автори, прямо або опосередковано, пов'язують виникнення, існування та розвиток цього виду злочинності [5, 153-156].

В свою чергу, в нормативних актах, зокрема, програмних документах щодо реформування пенітенціарної сфери (наприклад, у Державній цільовій програмі реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки) [6] законодавець зосереджується, як правило, на певних факторах (не розрізняючи причини та умови), що мають вельми специфічну спрямованість та не відображають зв'язків пенітенціарної злочинності з загальною кримінальною ситуацією в державі.

Внаслідок цього, чітке уявлення про причини насильницької пенітенціарної злочинності скласти досить важко, а власне добір факторів являє собою неструктуровану сукупність різних за рівнем, характером, впливом на породження злочинності факторів. Однак для дослідження кримінологічних засад попередження насильницької пенітенціарної злочинності таку розробку проблеми неможна визнати належною. Така позиція пов'язана із тим, що серед задач кримінології на сьогодні пояснювальна має превалювати над описовою, адже сучасна наука вже збирала достатній обсяг інформації, який потребує якісного аналізу задля пояснення тих явищ, які входять до предмету кримінології, у першу чергу, злочинності та окремих її видів.

Відповідно до цього пропонується не зосереджуватися на розгляді окремих факторів, а сформувати причинний комплекс насильницької пенітенціарної злочинності. Під ним пропонується розглядати складну багаторівневу взаємопов'язану сукупність факторів, що виступають причинами виникнення, існування та розвитку насильницької злочинності серед засуджених в установах, що виконують покарання у виді позбавлення волі.

Наявність такого комплексу обумовлює класифікацію всіх причин цього виду злочинності за двома критеріями:

- за характером – на об'єктивні та суб'єктивні;
- за рівнем – на загальні, особливі та специфічні.

Ці дві класифікації підлягають накладенню одна на одну, внаслідок чого причини на будь-якому рівні можуть розглядатися в контексті їх об'єктивності / суб'єктивності, а будь-яка об'єктивна чи суб'єктивна

причина може бути віднесена до загального, специфічного чи особливого рівня.

Поділ причин на об'єктивні та суб'єктивні є досить звичним для аналізу факторів, за допомогою яких пояснюється злочинність чи її окремі види. Вбачається, що такий розподіл причин дозволяє виявити вплив зовнішніх факторів на поведінку засуджених і вплив внутрішніх, особистісних властивостей особи на її протиправні вчинки.

Зрозуміло, що будь-який злочин – продукт діяльності людини, яка є результатом взаємодії індивідуальних властивостей особи та об'єктивної (зовнішньої для індивіда) ситуації, в якій людина обирає конкретне поведінкове рішення [7, 164]. Однак, хоча вибір характеру діяльності визначається потребами, інтересами і мотивацією людей і їх груп, і ці соціально-психологічні феномени є безпосередньою (найближчою) причиною поведінки людей в суспільстві, становлення особистості, сприйняття стереотипів поведінки є результатом набуття соціального досвіду, який формується у зовнішньому оточенні, адже людина завжди залишається соціальною істотою. Тому об'єктивні фактори не можна вважати другорядними. Особливо, коли йдеться про насильницьку пенітенціарну злочинність.

Далеко не всі засуджені є представниками типу «злісний злочинець». Тому в умовах швидкої та кардинальної зміни життєвого середовища домінуюче значення набуває саме зовнішній вплив. Він може як деформувати особу і вона набуде нових якостей, так і зміцнити позитивні якості людини, яка активно протистоїть негативу ззовні.

Тому, як видається, поділ причин насильницької пенітенціарної злочинності на об'єктивні та суб'єктивні не є схоластичним, а являє собою намагання врахувати характер певних факторів та уявити їх значення як причин кримінальності.

Вбачається, що під об'єктивними факторами насильницької пенітенціарної злочинності слід розуміти всі ті, що не є залежними від властивостей особистості конкретного засудженого або типових характеристик засуджених як специфічної соціальної групи загалом.

Звернемо увагу на те, що сучасний стан розвитку вітчизняної кримінологічної системи свідчить про наявність значного обсягу державного контролю. Більш того, є певні сфери, в яких інститути громадянського суспільства мають поки що вельми незначний вплив. Серед таких – пенітенціарна система. Тому, як правило, процеси, які відбуваються в ній, у вельми незначному ступені підвладні комусь, окрім держави, тим більше, самим засудженим.

Поряд із цим, існують причини злочинності, які взагалі не є та не можуть бути підвладними спільноті громадян, наприклад, соціально-економічні проблеми.

Під суб'єктивними причинами насильницької пенітенціарної злочинності слід розуміти ті, які опосередковуються типовими соціально-психологічними особливостями засуджених. Їх суб'єктивність полягає в тому, що, за наявності певних прагнень, конкретна особа може чинити спротив формуванню цих особливостей та їх об'єктивації у протиправній поведінці.

Таким чином, злочинна поведінка засудженого продукується взаємодією особливих властивостей його особи, що відображають деформацію ціннісних орієнтацій, інтересів і потреб, зі специфікою середовища, в якому ця особа функціонує. У взаємодії з навколишнім середовищем формується не тільки кримінальна мотивація особи злочинця, мотиви і цілі конкретного злочину, але психофізичні і психологічні особливості його особистості, що підсилюють і стимулюють їх перетворення у внутрішню позицію [8, 136]. Злочин тут виступає результатом складної взаємодії антисоціальних особливостей особи засуджених і середовища, в якому вони знаходяться [5, 153].

В цей же час, розрізняючи об'єктивні та суб'єктивні причини, вбачається доцільним зауважити, що така диференціація є умовною, адже, за відомим висловом К. Маркса, об'єктивне сприймається лише тоді, коли проходить через суб'єктивне сприйняття.

Для характеристики причин за рівнем слід виходити з того, що насильницька пенітенціарна злочинність являє собою особливий різновид кримінальності. В ній знаходять прояв ті причини, які є загальними для злочинності в цілому. При цьому, будучи пенітенціарної і насильницької, цей різновид злочинності визначається тими факторами, аналіз яких дозволяє пояснити закономірності вчинення саме насильницьких злочинів засудженими до покарання у виді позбавлення волі.

З урахуванням цього, всі причини насильницької пенітенціарної злочинності можуть бути представлені у вигляді сукупності чинників, яка існує на загальному, особливому та специфічному рівнях.

Вважаємо, що під загальними причинами допустимо розуміти фактори глобального характеру, що детермінують злочинну поведінку в цілому, в масштабах держави, дія яких виявляється незалежно від виду злочинності. Звичайно, цей факт не означає, що в умовах позбавлення волі, стосовно до особливого контингенту – засуджених – ці фактори проявляють себе точно так само, як і в умовах «вільного співжиття». У місцях позбавлення волі будь-який аспект дійсності набуває особливого вираження, будь-який конфлікт – особливої гостроти. Однак як такі, загальні фактори детермінують будь-який вид кримінальної активності.

Серед загальних факторів насильницької пенітенціарної злочинності провідне місце має посідати соціально-економічні проблеми, зокрема, питання трудової зайнятості засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, набуття ними про-

фесіональних навичок, щоб дозволило у майбутньому конкурувати на ринку праці.

Під особливими факторами маються на увазі ті фактори, які виявляються тільки відносно насильницької і тільки щодо пенітенціарної злочинності.

Кримінологічне вчення про причини насильницької злочинності містить самий широкий спектр підходів до пояснення кримінального насильства – від біологічних до вкрай соціологічних, майже механістичних. Тому, говорячи про причини насильницької злочинності, більшість авторів називає такі, як орієнтація частини населення на досягнення поставлених життєво важливих цілей будь-якими засобами; інтенсивні темпи алкоголізації та наркоїзації населення; поширення впливу кримінального середовища на всі верстви населення; високий рівень безробіття, низький рівень матеріального достатку, викликані змінами в соціальному і економічному житті країни після 1991 р.; латентність і безкарність значної частини злочинів проти особи, зумовлені недоліками в роботі або бездіяльністю правоохоронних органів; недоліки та упущення в роботі основних освітніх і виховних інститутів в державі, комплектація даних інститутів непрофесійними кадрами; занепад моральності, втрата духовних і моральних цінностей тощо.

Як зазначав С. М. Абельцев, насильство не може існувати само по собі, взяте окремо. Йому завжди необхідна соціальна база у вигляді пороків суспільства [9, 207]. В цьому сенсі вважаємо, що одиничне (індивідуальне) насильство може бути пояснене відносно невеликим переліком вад конкретної людини. Але вже на груповому рівні його пояснення викликає необхідність аналізу усталених рис особистості, як біологічно обумовлених, так і вироблених в процесі набуття певного соціального досвіду, які є притаманними для певної соціальної групи.

Стосовно особливостей причин пенітенціарної злочинності зазначимо перспективність їх розгляду через феномен конфлікту (протиріччя).

У будь-якому колективі засуджених виникає цілий ряд різноманітних за змістом, широті обхвату людей, ступеню виразу та глибині конфліктів.

В радянській літературі було запропоновано наступне визначення конфлікту – це такий вид соціальних відносин між засудженими (особистістю або групами), який виникає в результаті загострення протиріч, що лежать в його основі (розбіжністю установок, ціннісних орієнтацій, соціальних очікувань), характеризується несумісністю цілей або способів досягнення цих цілей і виражається в обопільних діях (в деяких випадках у бездіяльності) суб'єктів, спрямованих не тільки на досягнення цілей, але й на нейтралізацію, усунення протидії однієї зі сторін і нанесення їй збитку (морального, матеріального, фізичного) [10, 63].

Природа конфлікту у пенітенціарних установах обумовлена протиприродністю ізоляції як форми іс-

нування людини. Проблематика конфліктів у місцях позбавлення волі саме як джерела походження кримінальності розглядалася ще в радянській літературі. Зокрема, робота О. В. Усса була прямо пов'язана з цим явищем. Однак в дослідженнях останнього часу ця проблематика набула особливого значення з огляду на конфлікти між державою та засудженим. Відповідно, був запропонований термін «пенальний конфлікт», сутність якого полягає саме в цьому протиріччі [11, 21].

Як видається, й радянський підхід, й сучасна позиція є дещо звуженими, фактично, вони висвітлюють різні боки одного явища. Вважаємо, що пенальний конфлікт являє собою обумовлене ізоляцією від суспільства та утриманням в специфічному колективі закономірне протиріччя між потребами та інтересами конкретної особи (засудженого) та проявами /намірами будь-якого зовнішнього чинника (держави в особі представника адміністрації, інших засуджених, їх структур тощо).

Вважаємо, що такий підхід доречний саме з огляду на причинний комплекс пенітенціарної злочинності, адже не лише у ситуації протистояння з державою вчиняються пенітенціарні злочини. Зокрема, навряд чи з цих позицій можна пояснити вчинення корисливих злочинів в місцях позбавлення волі. Але розуміння пенального конфлікту як наявне протиріччя з будь-якими зовнішніми чинниками надає можливості пояснити правопорушення засуджених різного характеру. Зокрема, він надає додаткового імпульсу для вивчення процесів структуризації колективів засуджених під впливом кримінальної субкультури, внаслідок чого засуджені змушені жити згідно встановлених у місцях позбавлення волі неофіційних правил. Саме наявність конфліктів різного роду (наприклад, обумовлених небажанням підкорятися цим правилам, порушення цих правил) стає причиною вчинення пенітенціарних злочинів.

Примусове одностатеве об'єднання на обмеженому просторі великої кількості особливих представників суспільства, нав'язування небажаних відносин, порушення прав та свобод засуджених призводять до формування специфічного психологічного клімату, що включає почуття незахищеності, ворожого оточення, прояв стадних інстинктів, постійне очікування образ, насмішок, нападу, насильства. Це – умови виникнення пенальних конфліктів.

В свою чергу, специфічними є фактори, що визначають безпосередньо насильницьку пенітенціарну злочинність. Зазначимо, що специфічні фактори слід розглядати не як довільну сукупність причин насильницької та пенітенціарної злочинності, а як системну цілісність факторів кримінального насильства серед засуджених в місцях позбавлення волі.

Серед специфічних чинників особливу роль посідають проблеми організації діяльності установ, які виконують покарання у виді позбавлення волі. Зокре-

ма, можна виокремити такі типові специфічні причини насильницької пенітенціарної злочинності:

- нездатність адміністрації за допомогою офіційних заходів домогтися порядку і дисципліни, навмисне приховування фактів насильства;

- грубе порушення прав засуджених;

- небажання адміністрації втручатися в конфлікти засуджених, а у випадках втручання – їх несправедливе вирішення.

Специфічну інтерпретацію в контексті пояснення насильницької пенітенціарної злочинності отримує й проблематика кримінальної субкультури. Відомо, що для осіб, інтегрованих у кримінальні структури в місцях позбавлення волі, характерні жорстокість, відсутність співчуття, статева розбещеність, розмитість моральних норм, втрата жалості. Ці психологічні риси корелюють з обов'язковістю дотримання неформальних норм і правил поведінки, застосування санкцій покарань, як правило, у вигляді насильства, за їх недотримання. Зокрема, за результатами окремих досліджень, велика частина насильницьких злочинів – це і є санкції за невиконання засудженими злочинних «законів» і правил поведінки, притаманних кримінальній субкультурі.

Таким чином, у місцях позбавлення волі відбувається самоорганізація злочинного середовища за допомогою кримінальної субкультури, що і виступає з найбільш важливих специфічних факторів насильницької пенітенціарної злочинності.

З урахуванням наведеного, можна дійти **висновку**, що формування концепції причинності насильницької пенітенціарної злочинності дозволяє здійснити структуризацію факторів, що пояснюють вчинення засудженими до позбавлення волі насильницьких злочинів, на дві взаємопов'язані сукупності, які сформовані за характером цих факторів та рівнем їх прояву. Відповідно до цього можна виокремлювати об'єктивні та суб'єктивні фактори; загальні, особливі та специфічні фактори.

Як видається, такий підхід дозволяє вирішити декілька питань:

- систематизувати наявні причини насильницької пенітенціарної злочинності;

- сформувати призму аналізу тих факторів, які будуть з'являтися у майбутньому;

- з урахуванням характеру та рівня причин визначити тактичні та стратегічні цілі попередження насильницької пенітенціарної злочинності;

- досягти більшої впорядкованості діяльності з попередження цього виду злочинності;

- виокремити найбільш вагомні фактори у конкретний проміжок часу задля ефективного впливу на них.

Вважаємо, що **перспективним з огляду на подальші дослідження** причинного комплексу насильницької пенітенціарної злочинності на підставі запропонованої концепції є розробка на цій основі дієвих заходів попередження насильницьких злочинів засу-

джених у пенітенціарних установах, що сприятиме поліпшенню кримінальної ситуації в місцях позбавлення волі. Така розробка, з огляду на стан насильницької злочинності в місцях позбавлення волі Україні, є на сьогодні дуже актуальною та затребуваною.

Література:

1. Жарких М. Н. Преступность среди осужденных в исправительных учреждениях и меры её предупреждения: дисс.... кандидата юрид. наук / М. Н. Жарких // Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова. — Казань, 2008. — 276 с.
2. Слепов А. П. Предупреждение насильственных преступлений, совершаемых осужденными в исправительных колониях: дисс.... кандидата юрид. наук / А. П. Слепов // Академия права и управления. — Казань, 2008. — 237 с.
3. Филлипова О. В. Преступность в местах лишения свободы и ее предупреждение (по материалам Республики Бурятия): дисс.... кандидата юрид. наук / О. В. Филлипова // ГОУ ВПО «Томский государственный университет». — Томск, 2009. — 190 с.
4. Миронов В. О. Преступления, совершаемые в исправительных учреждениях, и их предупреждение: автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата юрид. наук / В. О. Миронов // ФГКОУВПО «Ростовский юридический институт МВД России». — Ростов-н /Д., 2012. — 29 с.
5. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; За заг. ред. О. М. Джузи. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 480 с.
6. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 № 345 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF>
7. Аванесов Г. А. Криминология: учебник / Г. А. Аванесов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1984. — 500 с.
8. Криминология: учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — 415 с.
9. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С. Н. Абельцев. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 207 с.
10. Мокрецов А. И. Микросреда осужденных в ИТУ / А. И. Мокрецов, И. В. Шмаров. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1979. — 82 с.
11. Ваганов А. Б. Криминологическая характеристика пенитенциарной преступности и её профилактика: автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / А. Б. Ваганов // ФГБОУВПО «Челябинский государственный университет» — Челябинск, 2012. — 31 с.

Климкин В. Н. Концепция причинности насильственной пенитенциарной преступности в Украине

Аннотация. В статье проанализирован причинный комплекс насильственной преступности среди осужденных в местах лишения свободы на основании авторского подхода к концепции причинности насильственной пенитенциарной преступности в Украине. Представлен авторский взгляд на классификацию причин насильственной преступности среди осужденных в местах лишения свободы.

Ключевые слова: причины преступности, преступность осужденных, места лишения свободы, насильственная преступность, пенитенциарная преступность.

Klimkin V. The concept of causality of violent crime in Ukraine prison

Summary. In this paper the complex of reasons violent crime among in matesin prison on the basis of the author's approach to the concept of causality of violent crime in the penal Ukraine. The author's opinion on the classification of the causes of violent crime among in matesin prisons.

Keywords: the causes of crime, crime convicts, prisons, violent crime, prison crime.